

ਸੁਰਜੀਤ ਹਾਂਸ ਦੀ ਮਿਥਿਆਸਕੀ

ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਮਿਥਿਆਸਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੁੱਧ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨਸ਼ੀਲ ਲੇਖਕ ਸੁਰਜੀਤ ਹਾਂਸ ਦੀ ਨਵ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀਆਂ ਵਿਲੱਖਣ ਮੁਹਾਵਰੇ ਅਤੇ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਵਾਲੀਆਂ ਚਾਰ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਖੁੱਲ੍ਹੀ-ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਰੂਪਾਕਾਰ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਰਚੀਆਂ ਗਈਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਪ੍ਰੇਰਣਾ-ਸਰੋਤ ਭਾਰਤੀ (ਹਿੰਦੂ) ਮਿਥਿਹਾਸ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਰਿਗਵੇਦ, ਮਹਾਭਾਰਤ ਅਤੇ ਰਾਮਾਇਣ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਪੌਰਾਣਿਕ ਕਿਰਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਕਾਵਿ ਸਿਰਜਨਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਇਸ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹਨ - ਪੁਰੂਰਵ, ਅਸ਼ਟਾਵਕਰ, ਯਯਾਤੀ, ਦੇਵਯਾਨੀ, ਚਯਵਨ, ਤਾਰਾ, ਮਾਧਵੀ, ਲੋਪਮੁਦ੍ਰਾ ਘੋਸ਼ਾ, ਦਰੋਪਦੀ, ਪ੍ਰਮਲੋਚਾ, ਮਾਰੀਸ਼ਾ, ਮੁਚਕੁੰਦ, ਕੁੰਭਕਰਣ, ਨਿੰਦ੍ਰਾ, ਰੁਦ੍ਰ, ਕਸ਼ਯਪ, ਸ਼ਾਂਤਨੂੰ, ਸ਼ੁਕ੍ਰ, ਦਾਨਵ, ਸੂਰਪੰਖਾ, ਵਿਸ਼ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਵਸਿਸ਼ਟ, ਵਾਮਦੇਵ, ਰਿਭੂ-ਵਿਭੂ ਆਦਿ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸਾਧਾਰਣ ਪਾਠਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੌਰਾਣਿਕ ਪਾਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤਾ ਪਰਿਚਿਤ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਈਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਦਿੱਕਤ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਲੇਖਕ ਨੇ ਪੁਸਤਕ ਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਤਲੇ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੌਰਾਣਿਕ ਪਾਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਵਾਕਫੀ ਭਰਪੂਰ ਟਿਪਣੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੌਰਾਣਿਕ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਹਸਤੀ ਅਤੇ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਚਿਹਨ ਦੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਭੂਮਿਕਾ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਟਿਪਣੀਆਂ ਇਸ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੈਗਤ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਰਥ-ਸਾਰਥਕਤਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਵਲ ਰੁਚਿਤ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਚੋਣਵੀਆਂ ਟਿਪਣੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਹਨ -

“ਪੁਰੂਰਵ ਆਦਰਸ਼ ਰੂਪ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਰੋਵਣਹਾਰ, ਮੁੜਕੇ ਹਰਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਭਾਗਵਾਨ ਹੈ। ਮਿਥਿਆਸ (ਮਿਥਿਹਾਸ) ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਜਣਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਪੁਰੂਰਵ ਦਾ ਉਰਵਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹਰ ਸਾਲ ਇਕ ਰਾਤ ਲਈ ਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸ਼ਿਸ਼ੂ ਵੀ ਛੱਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। . . . ਦੇਵਯਾਨੀ ਕੱਚ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਐਸਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਖਰਾਬ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਨਾਲੇ ਪਿਤਾ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। . . . ਮਿਥਿਆਸ ਵਿੱਚ ਰੂਪ ਦਾ ਵਰਣਨ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਪਰਾਭੌਤਿਕਤਾ metaphysics ਵੀ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਸੁਰਗ ਦਾ ਵੀ ਉਰਵਸ਼ੀ ਅਪਸਰਾ ਬਿਨਾ ਸਰਦਾ ਨਹੀਂ, ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਾਗਰ ਮੰਥਨ ਦੇ ਅਵਸਰ ਤੇ ਅਪਸਰਾ ਨਾ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ, ਨਾ ਅਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਪਸਰਾਵਾਂ ਆਮ ਬੰਦਿਆਂ, ਚੋਰਾਂ ਚ

ਯਭਕਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਫੇਰ ਮਿਥਿਆਸ ਦੀ ਅਪਸਰਾ ਜਣਨ ਵਿੱਚ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਘ੍ਰਿਤਾਚੀ ਦੀਆਂ ਸੌ ਧੀਆਂ ਸਨ। ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਲੋਪਮੁਦ੍ਰਾ ਆਦਰਸ਼ਕ ਨਾਰ ਤਾਂ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਜਨਮ ਲਈ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਮਿਥਿਆਸੀ ਪਰਾਭੌਤਿਕਤਾ ਸੁੰਦਰਮ-ਜਣਨ ਹੈ ਅਸੀਂ ਸਤਯੰ-ਸ਼ਿਵਮ-ਸੁੰਦਰਮ ਲਈ ਬੈਠੇ ਹਾਂ। ਅਜੋਕੇ ਭਾਵਕ ਚੌਖਟੇ ਵਿੱਚ ਬੁਢਾਪਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਮਿਥਿਆਸ ਵਿੱਚ ਇਹਦਾ ਵੇਗਮਈ ਵਰਣਨ ਹੈ। ਘੋਸ਼ਾ ਮੁੜ ਜਵਾਨ ਕੀ ਹੋਈ ਕਿ ਪਤੀ ਵੀ ਲੱਭ ਗਿਆ। ਯਯਾਤੀ ਜਰਾ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ। ਨਿਮੀ ਤਾਂ ਡਿੱਗੜ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਅਮਰ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਅਸੀਸ ‘ਜੀਂਦਾ ਰਹਿ’ ਵਾਂਗੂੰ ‘ਨਿੱਤ ਜੋਬਨੀ’ ‘ਸਦ-ਕੰਨਿਯਾ’ ਦੀ ਹੈ।”

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਲੇਖ - ਹਿੰਦੂ ਮਿਥਿਆਸ - ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੌਰਾਣਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਪੜ੍ਹਤ ਉਸਾਰਨ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਕਤ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਕੁਝ ਯੂਰਪੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ *The Birth of Gods and the Origin of Agriculture* (Jacques Couvin), *Hindu Mythology and Religion* (John Dowson) ਅਤੇ *Hindu World* (Benjamin Walker). ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਥਿਹਾਸ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਵਾਚਣ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਮਿਥਿਹਾਸ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ-ਚੇਤਨਾ ਹੀ ਸੁਰਜੀਤ ਹਾਂਸ ਦੀ ਮਿਥਿਆਸਕੀ ਦਾ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਆਧਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਰਚਨਾ-ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਰਹੱਸ ਫਰੋਲਣ ਲਈ ਸੱਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੇਖਕ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਮਿਥਿਹਾਸ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ-ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਕੁਝ ਪੰਗਤੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ -

“ਹਿੰਦੂ ਮਿਥਿਆਸ ਦੀ ਪ੍ਰਥਮ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਹੈ। ਉਤਪਤੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਣ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਅਯੋਗ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਹ ਦਾ ਮਤਲਬ ਵਧਣਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਭਵ (ਹੋਂਦ) ਦੀ ਵੰਡ, ਵਧਕੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸਦਾ ਦੂਸਰਾ ਰੂਪ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਇਹਦਾ ਰਚੈਤਾ ਹੋ ਗਿਆ। . . . ਹਿੰਦੂ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਦਾ ਅਨੁਰੂਪ ਸਮਝਦੇ, ਇਹਨੂੰ ਮਾਯਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ; ਜਾਂ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ, ਅਰਥਾਤ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਰਿਗਵੇਦ ਅਨੁਸਾਰ ਦਕਸ਼ ਅਦਿਤਿ ਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅਦਿਤਿ ਦਕਸ਼ ਚੋਂ . . . ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਮਾਡਲ ਪ੍ਰਜਣਨ (procreation) ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕਿਸੇ ਜਨਮ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ, ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।”

ਇਨ੍ਹਾਂ ਟਿਪਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸੁਰਜੀਤ ਹਾਂਸ ਆਪਣੀ ਸਿੱਕੇ-ਬੰਦ ਹਲਕੀ-ਫੁਲਕੀ ਸ਼ੈਲੀ (table-talk) ਰਾਹੀਂ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣ-ਸ਼ਾਸਤਰ (ਮਿੱਥ-ਵਿਗਿਆਨ) ਵਰਗੇ ਜਟਿਲ ਅਨੁਸ਼ਾਨ ਦੀਆਂ ਗਹਿਰ-ਗੰਭੀਰ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਲ ਜਿਹੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਦਵਤਾ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਸਮਾਨੰਤਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਿੱਥ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਟਿਪਣੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਣ-ਪਰਿਚਿਤ ਜਾਂ ਘੱਟ ਪਰਿਚਿਤ ਕਾਵਿ-ਵਸਤੂ

ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ‘ਪੁਰੂਰਵ’ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਨਿਮਨ-ਅੰਕਿਤ ਪੰਗਤੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ -

ਉਰਵਸ਼ੀ ਨੇ ਇਹੀ ਕੀਤੀ ਜੋ ਪੁਰੂਰਵ ਨਾਲ ਕੀ

ਸੇਜ-ਵਰਤੀ ਉਡ ਗਈ ਫਿਰ ਨੰਗੇ ਰੋਹ ਦੇ ਹਾਲ ਕੀ

ਕੀ ਜਿਵੇਂ ਇਕਰਾਰ ਵਾਲੀ ਤੋੜ ਪਹੁੰਚੀ ਚਾਲ ਸੀ।

. . .

ਜੋ ਪੁਰੂਰਵ ਕੌਣ ਹੁੰਦਾ ਚੀਖਦਾ ਚਿੰਘਿਆੜਦਾ

ਰੁਦਨ ਦਾ ਰਾਖਸ਼ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹਦਾ ਅੰਦਰ ਪਾੜਦਾ

ਸ਼ੋਕ ਦਾ ਹੀ ਤਾਪ ਆਪੇ ਸੀ ਕਲੇਜਾ ਸਾੜਦਾ

ਫੇਰ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਸੀ ਉਹਦੀ ਨਾਲੇ ਸਦ ਪ੍ਰਬੋਧ ਸੀ

ਮੁਕਦੀ ਹੋਣੀ ਨੇ ਮਾਰੀ ਆਪ ਉਹਦੀ ਮੋਧ ਸੀ

ਗਾਤ ਦੇ ਛਿਦ੍ਰਾਂ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਧ ਦੀ।

. . .

ਗਤ ਕਿਸੇ ਯੁਗ ਦੀ ਸੀ ਮਹਿਮਾ ਜੋ ਰਿਹਾ ਅਦਭੁਤ ਸੁਭਾਉ

ਅੱਜ ਵੇਲੇ ਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੈ ਨਹੀਂ ਐਸਾ ਰਵਾ

ਪੁਨ-ਪ੍ਰਾਪਤ ਉਰਵਸ਼ੀ ਦਾ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜਾ ਜਹਾਨ

ਰੁੱਸ ਕੀ ਜਾਂਦੀ ਰਮਾ ਹੈ ਮੁੜ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਰਕਾਨ ”

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਵਿ-ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੁਰੂਰਵ ਅਤੇ ਉਰਵਸ਼ੀ ਦੇ ਪੌਰਾਣਿਕ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਕਿਸੇ ਕਲਪਿਤ ਜਾਂ ਅਤੀਤਕਾਲੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਿਡੰਬਨਾ-ਭਰਪੂਰ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀ ਹੈ। ਪੌਰਾਣਿਕ ਕਥਾ-ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਾਲ ਪਰਿਚਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਪਾਠਕ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਵਿ-ਪੰਗਤੀਆਂ

ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਮੂਲ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣਾ ਬਹੁਤਾ ਔਖਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਵੀ ਪੌਰਾਣਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਵੀ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਥਾ-ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਕਾਮਨਾ ਅਤੇ ਸੁਪਨਮਈ ਲੋਚਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚੰਡ ਵੇਗ ਨੂੰ ਹੀ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਇਸਤਰੀ-ਪੁਰਖ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਵਿਡੰਬਨਾ-ਭਰਪੂਰ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੁਰੁਰਵ ਅਤੇ ਉਰਵਸ਼ੀ ਦੇ ਪੌਰਾਣਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਕਈ ਸੰਸਾਰ-ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਾਕਵੀ ਕਾਲੀਦਾਸ ਦਾ ਨਾਟਕ ‘ਵਿਕ੍ਰਮੋਰਵਸ਼ੀ’ ਅਤੇ ਰਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਦਿਨਕਰ ਦੀ ਲੰਮੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਉਰਵਸ਼ੀ’ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹਨ।

ਇਸ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕੁਝ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ-ਮਨ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿੱਚ ਵਸੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਮਾਰੀਸ਼ਾ’ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੌਰਾਣਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਰੀਸ਼ਾ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਵਰਦਾਨ ਸਦਕਾ ਅਲੌਕਿਕ ਜਨਮ ਧਾਰਦੀ ਹੈ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਮੂਹ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਆਦਿ-ਜਨਣੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ‘ਮਾਰੀਸ਼ਾ’ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਨਿਮਨ-ਅੰਕਿਤ ਪੰਗਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ -

ਦਕਸ਼ ਦੀ ਮਾਂ ਸੀ ਮਾਰਿਸ਼ਾ ਜੂਨ ਜੋ ਪਹਿਲੀ ਉਹਦੀ

ਓਸ ਦੀ ਲੋਚਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਈ ਕਦੀ

ਉਹਦੇ ਜੋ ਹੋਇਆ ਕਦੇ ਨਾ ਆਪਣਾ ਜੋ ਪੁੱਤ ਕੀ

ਜਿਉਂ ਰਿਤੁ ਦੀ ਧਾਤ ਐਵੇਂ ਆਯੂ ਲੰਘੀ ਰੁਤ ਸੀ

ਓਸ ਨੇ ਵਿਸ਼ਣੂ ਧਿਆਇਆ ਨਾਲੇ ਮੰਗਿਆ ਵਰ ਜਿਵੇਂ

ਚਾਰੁ ਕੰਤਾਂ ਨਾਲ ਖੁਲ੍ਹੇ ਧਰਤਾਲਾ ਦਰ ਜਿਵੇਂ

ਵਚਨ ਵਿਸ਼ਣੂ - ਤੇਰਾ ਹੋਣਾ ਜੋ ਅਲੌਕਿਕ ਜਨਮ ਹੈ

ਜੋ ਤੇਰਾ ਸੌਂਦਰਯ ਭਾਗੀਂ ਜੱਗ ਭਾਣੇ ਭਰਮ ਹੈ।

ਵਰ ਜਿਵੇਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੈਨੂੰ ਤੂੰ ਜੋ ਦਸ-ਕੰਤਾ ਰਹੀ

ਦਕਸ਼ ਪ੍ਰਜਾਪਤਿ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਧੰਨ ਤੂੰ ਮਾਤਾ ਰਹੀ

ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਸਹਾਈ ਦਸ ਨੇ ਪ੍ਰਜਾਪਤਿ ਜਿਵੇਂ

ਰਚਣਹਾਰੇ ਜੱਗ ਦੇ ਜੋ ਬਣਤ ਸੁੰਦਰ ਸਤਿ ਜਿਵੇਂ।

ਜੇ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਇਸਤਰੀ ਦੀਆਂ ਅਧੂਰੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸੁਪਨਮਈ ਪੂਰਤੀ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ‘ਯਯਾਤੀ’ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜਰਾ (ਬੁਢਾਪੇ) ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਬਿਰਧ ਯਯਾਤੀ ਆਪਣੀਆਂ ਅਧੂਰੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ (ਹਿਰਸ) ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਅਰਜੋਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਉਸਦਾ ਬੁਢਾਪਾ ਲੈ ਲਵੇ -

ਹੀਣ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਹਿਰਸ ਨਹੀਂ

ਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਝਾਕ ਕਰਦਾ ਆਪਣੇ ਤੇ ਤਰਸ ਨਹੀਂ

ਦਮ ਰਹੇ ਅੱਖਾਂ ‘ਚ ਬਾਕੀ ਹੱਥ ਦੀ ਜੁੰਬਸ਼ ਨਹੀਂ

ਹੈਫ਼ ਬਾਝੋਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਜੋ ਰਹੀ ਰੰਜਿਸ਼ ਨਹੀਂ

ਜੋ ਯਯਾਤੀ ਪੁੱਤਰਾਂ ਅੱਗੇ ਪਾਉਣ ਲੱਗਾ ਵਾਸਤੇ

ਨਾਲੇ ਜਿਹੜੀ ਉਹ ਵੀ ਕਿਹੜੀ ਨਿੱਤ ਝੂਠੀ ਆਸ ਤੇ

ਲੈ ਲਵੇ ਮੇਰਾ ਜਰਾ ਕੀ ਜੋ ਧਰੋਹਰ ਹੀ ਸਹੀ

ਫੇਰ ਜੋਬਨ ਦੀ ਤੁਹਾਡੀ ਮੋੜ ਦੇਉਂਗਾ ਬਹੀ।

ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੀ ‘ਕ੍ਰਿਸ਼ਿ’ ਨਾਮਕ ਕਵਿਤਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਸਾਨੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੌਰਾਣਿਕ ਕਥਾ-ਪ੍ਰਸੰਗ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਮਕਾਲੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਟੁੰਬਦਾ ਹੈ -

ਪ੍ਰਥਮ ਰਾਜਾ ਜੋ ਪ੍ਰਿਥੁ ਸੀ ਵੇਣ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਜਿਵੇਂ

ਉਹਦੇ ਦੁਸ਼ਟੀ ਭਾਗ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਰਿਹਾ ਉੱਤਰ ਜਿਵੇਂ

ਧਰਤ ਜੰਗਲ ਨਾ ਭਰੀ ਸੀ ਹੋਰ ਕੀ ਜਿਹੜੇ ਪਹਾੜ

ਕੀ ਇਹਨੇ ਫਿਰ ਤੀਰ ਮਾਰੇ ਧੱਕ ਤੀ ਪਰਬਤ ਦੀ ਧਾੜ

ਇਹਨੇ ਜੰਗਲ ਸਾਫ ਕੀਤੇ ਸੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਿ ਦਾ ਕਾਢ ਕੀ

ਅੰਨ ਪਾਣੀ ਵਾਲੜੀ ਜੋ ਕੱਢੀ ਇਹਨੇ ਆਡ ਸੀ

ਪ੍ਰਿਥੁ ਤੋਂ ਹੋਈ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਫੇਰ ਪੁਰਖੇ ਧੰਨ ਸੀ

ਜੱਗ ਹੋਇਆ ਕਿਰਤ ਨਾਲੇ ਕਾਰ ਨਾ ਹੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕੀ

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚਲੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹਨ - ਅਸ਼ਟਾਵਕਰ, ਦੇਵਯਾਨੀ, ਚਯਵਨ, ਮਾਧਵੀ, ਲੋਪਮੁਦ੍ਰਾ, ਘੋਸ਼ਾ, ਦਰੋਪਦੀ, ਪ੍ਰਮਲੋਚਾ, ਵਾਮਦੇਵ, ਰਿਭੂ-ਵਿਭੂ। ਇਹ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵੀ ਪੌਰਾਣਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਫਰੋਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੁਰਜੀਤ ਹਾਂਸ ਦੀਆਂ ਇਹ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਰਚਨਾ ਦੇ ਰਹਸਮਈ ਪਾਸਾਰ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਸਾਨੂੰ ਨਿੱਤ-ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਜਟਿਲ ਅਤੇ ਵਿਡੰਬਨਾ-ਭਰਪੂਰ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਪੌਰਾਣਿਕ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਦੇ ਕਲਪਨਾ-ਲੋਕ ਜਾਂ ਸੁਪਨ-ਸੰਸਾਰ ਵਿਚੋਂ ਵਿਸਥਾਪਿਤ ਕਰਕੇ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਲੈ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਰਹਸ ਫਰੋਲਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।